

HISTORICAL SCIENCES

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ У ВІДРОДЖЕННІ ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА У ПЕРШІ РОКИ НЕПУ

Владислав Очеретяний¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-204-3-1>

Суттєві зміни в суспільно-політичному та соціально-економічному житті в країні з проголошенням у 1921 р. нової економічної політики (непу) покликали й відродження ефективних форм організації взаємовигідної співпраці українських селянських господарств. Радянські керівники держави постійно підкреслювали, що в справі регулювання сільського господарства основну роль має бути покладено на кооперацію, яка поступово повинна була стати за ту форму організації селянства й сільськогосподарського виробництва, через яку багатомільйонні розпорочені індивідуальні селянські господарства втягуються в єдиний господарчий механізм країни [1, с. 13].

Заступник Наркомзему УСРР М. Вольф, характеризуючи основні напрямки господарської політики НКЗС в листопаді 1922 р., фактично директивно вказував, що відновлення сільського господарства є можливим тільки при активній самодіяльності населення, всебічному розвитку сільськогосподарської кооперації як найкращої форми організації самодіяльності маси індивідуальних селянських господарств [2, с. 8]. При цьому, однак, вже в той час ставилась однозначна вимога щодо активного залучення до кооперативного життя саме селянських низів [3, с. 5].

---

¹ Університет Григорія Сковороди у Переяславі, Україна

Відповідаючи конкретними справами, реанімована в жовтні 1921 р. українська сільгоспкооперація за нетривалий відрізок часу змогла продемонструвати, що селянські господарства мають всі задатки для цього. В даному контексті доцільно висвітлити основні аспекти роботи сільгоспкооперації у справі відродження селянського зерновиробництва.

З осені 1921 р. розпочалось формування нового зразку кооперативних відносин, які керівники тогочасної кооперативної системи називали «новою», «соціалістичною», «радянською» [4, с. 98]. Відродити старі форми кооперації в умовах радянської дійсності не вбачалось можливим. Тому фактично все та ж традиційна українська сільгоспкооперація, продовжуючи залишатись старою, суто селянською за змістом своєї роботи, змушена була однак діяти в нових історичних умовах [4, с. 99]. Селянська кооперація 1920-х рр. була організацією самодіяльних товаровиробників [5, с. 68].

Юридичною основою для подальшого формування кооперативних відносин став спільний декрет ВУЦВК і РНК Української СРР від 18 жовтня 1921 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», яким було надано дозвіл на створення сільськогосподарських кооперативних товариств [6, с. 1]. Відродження кооперації радо віталось українським селянством, про що переконливо свідчать наступні дані: якщо на кінець 1921 р. на основі зареєстрованих статутів розпочало свою роботу 2 416 сільськогосподарських товариств [7, арк. 33], то вже то всього лиш через рік, в жовтні 1922 р., за зведеними статистичними даними, роботу проводило вже 4517 сільськогосподарських товариств [8, арк. 27]. Активізації процесів включення селянських господарств до кооперативного життя сприяло створення в березні 1922 р. потужного центру кооперації – Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації «Сільський господар».

Перші широкі заготівельні операції зернозбіжжя система сільськогосподарської кооперації розпочала вже восени 1922 р. Аналіз звітності «Сільського господаря» дає підстави стверджувати, що на початку 1920-х рр. сільгоспооперація була обмежена у власних капіталах, а, відповідно, змушена була вести більшість хлібозаготівельних операцій за державні кошти і під контролем державних установ [9, с. 73]. Загалом було вироблено декілька шляхів проведення операцій з зерном: насамперед, це були хлібопозичкові операції й закупка хліба за твердий рахунок на основі короткотермінових угод «Сільського господаря» з кооперативними спілками і навіть великими товариствами. Щодо хлібопозичкових операцій, то вони полягали в тому, що «Сільський господар» видавав спілкам позички під заставу хліба в розмірі 25 відсотків орієнтовної ціни хліба, а розрахунок із селянськими господарствами здійснювався, коли зерно поступало в сховища спілок. Зерно приймалось за ринковими цінами, які склались на час доставки зерна до сховища. Виробники зернової продукції тут же отримували повний розрахунок з вирахуванням раніше отриманої позички [10, с. 54]. Проте, нестабільність цін, нестабільність курсу радзнаків та й недбале фінансування «Держбанком» і «Українобанком», а саме за їх посередницьких кредитів проводились хлібопозичкові операції, гальмували розвиток хлібопозичкових операцій [10, с. 54].

Через недостатні фінансові можливості в перші роки свого функціонування сільськогосподарська кооперація проводила збутові операції по мірі отримання спеціальних цільових кредитів. Для проведення хлібозаготівель такі кредити було отримано восени 1923 р. З врожаю 1923 р. силами сільськогосподарської кооперації було заготовлено 8.188.000 пудів зерна, з яких 6.216.000 пудів – на експорт [11, с. 21]. План діяльності сільськогосподарської кооперації по проведенню хлібозаготівельної кампанії було виконано повністю. Водночас було

розпочато перемовини про заготовівлю 500.000 пудів зерна для робітничих організацій Півночі [12, с. 3].

В 1923/24 господарському році основний план хлібзаготівель «Сільським господарем» було виконано на 120 відсотків і додатковий – на 86,3 відсотків [13, с. 80]. На жаль, неврожай 1924 р. дуже ускладнив ситуацію на хлібному ринку, що й не дивно, адже значний недорід зернових був зафіксований в 145 районах республіки, де вели своє господарство майже 1 млн. українських селян.

Проте вже в наступному, 1925/26 господарському році вся система сільськогосподарської кооперації придбала в хліборобів 40 млн. пудів зерна [9, с. 73]. Загалом обсяг заготівель сільськогосподарської кооперації у наступні роки ріс дуже активно. В грошовому виразі цей показник збільшився мало не в 3 рази, з 25 млн. крб. в 1923 р. до 70 млн. крб. в 1926 р. [14, с. 374]. Зростання взаємовигідної співпраці селянства з кооперативними осередками спонукала до його економічних зв'язків з ринком [9, с. 72].

Доцільним буде спеціально зазначити вигідність співпраці з кооперативною системою саме для селян, адже вже з врожаю 1923 р. закупівельні ціни сільськогосподарської кооперації на зерно були вищими за ринкові. Так, наприклад, 50-55 коп. за пуд жита – такою була кооперативна ціна проти пересічних 30 коп. за пуд на ринку [15, арк. 50].

Економічні інтереси селян були належно захищені і в справі експорту зерна. Якщо селянин зібрав якісний врожай, і здавав зерно на експорт, то він відчутно вигравав фінансово: ціни на зовнішніх ринках були в декілька раз вищими, ніж на внутрішньому українському ринку. До того ж, селянин ще й отримував 40–50 відсотків прибутку від реалізації зерна за кордоном [16, с. 35]. Зерновий експорт, організований кооперативною системою в 20-х рр. ХХ ст., був високоефективним, так як

не лише забезпечував валютні надходження державі, а й був, що досить суттєво, важливим для пайщиків сільськогосподарської кооперації – українських селян, так як участь селянських господарств у експортних поставках зерна суттєво підвищувала їх прибутковість.

Список використаних джерел:

1. Шліхтер О. Українське сільське господарство за 10 років. *Український агроном*. 1927. № 10–11. С. 8–20.
2. Вольф М.М. Основні лінії сільськогосподарської політики Наркомзему. *Українська сільськогосподарська газета*. 1922. Ч. 16. 30 листопада. С. 6–8.
3. Кулжинский С. Способность украинского сельского хозяйства к агрономическому прогрессу. *Українська сільськогосподарська газета*. 1923. Ч. 16. (30 жовтня). С. 5–8.
4. Марочко В.І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
5. Марочко В. Історична роль кооперації у формуванні внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в 20-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 1998. Вип. 4. С. 68–93.
6. Про сільськогосподарську кооперацію. Декрет ВУЦВК і РНК УСРР від 26 жовтня 1921 р. *Вісті ВУЦВК*. 1921. 18 листопада. С. 1.
7. Матеріали обслідувань. Всі системи сільськогосподарської кооперації (01.06. – 21.09. 1926 р.). *ЦДАВО України*. Ф. 290. Оп. 5. Спр. 66. 103 арк.
8. Протокол и бюллетени II собрания уполномоченных Всеукраинского союза сельскохозяйственной кооперации «Сільський господар» (26.10.1922 – 28.10.1922). *ЦДАГО України*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1300. 79 арк.
9. Марочко В.І. Кооперативні та колективні об'єднання селян. *Історія українського селянства. Нариси: у 2-х т.* Київ: Наук. думка 2006. Т. 2. С. 69–81.
10. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. Харків : Книгоспілка, 1925. 136 с.

11. Хлібо-торгівельна нарада. *Сільський господар*. 1924. Ч. 9. С. 21.
12. Хлібні заготівлі «Сільського господаря». *Український економіст*. 1923. № 35. С. 3.
13. Хлібозаготівлі 1924 р. *Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за третій операційний рік (1 січня – 1 жовтня 1924 р.)*. Харків: Сільський господар, 1925. С. 80.
14. Морозов А.Г. Гроші для господаря (виробничі кошти села в доколгоспний період 1921-1929). Черкаси : Вериткаль, 2016. 418 с.
15. Інформаційні довідки хлібного відділу «Сільського господаря» (жовтень-грудень 1923 р.). *ЦДАВО України*. Ф. 290. Оп. 3. Спр. 2. 67 арк.
16. Тренкін Ю.В. Збуто-постачальницькі операції української сільськогосподарської кооперації (1921 – 1928 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 33–36.